

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.43>

ПРАВО ПОДРУЖЖЯ НА УТРИМАННЯ (АЛІМЕНТИ): ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Молявко О.М.,*кандидат юридичних наук,**науковий співробітник**Відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права**Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України**ORCID: 0009-0000-7506-9756***Трунова Г.А.,***кандидат юридичних наук, доцент,**старший науковий співробітник**Відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права**Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України**ORCID: 0000-0002-1829-2561*

Молявко О.М., Трунова Г.А. Право подружжя на утримання (аліменти): порівняльно-правовий аспект.

У статті на основі порівняльно-правового методу досліджуються особливості правового регулювання утримання подружжя у правових системах зарубіжних країн. Акцентовано увагу на системній проблемі національного законодавства та правозастосовної практики щодо визначення розміру утримання (аліментів) подружжя, що зумовлено відсутністю чітких критеріїв у визначенні права подружжя на утримання та його розміру. Відзначено, що порівняльно-правовий метод дослідження забезпечує детальне розуміння суті правового явища та сприяє імплементації провідних правових тенденцій щодо досліджуваної проблематики. Наведена характеристика правових положень зарубіжного законодавства щодо критеріїв утримання, цілей та принципів утримання подружжя. Деталізуються норми англійського, німецького, американського, південно-африканського, канадського законодавства щодо підстав, умов, критеріїв утримання подружжя та їхніх сучасних тенденцій. Розкрито питання щодо розподілу пенсій під час розлучення. Аналізуються норми національного пенсійного законодавства щодо розподілу пенсійних активів під час розлучення. Зауважується, що особливістю канадського сімейного законодавства є те, що при вирішенні питання щодо утримання подружжя суд не бере до уваги неналежну поведінку подружжя, тобто неправомірну поведінку подружжя щодо шлюбу. Детально аналізується безпрецедентний досвід Канади у розробці та застосуванні Консультаційних рекомендацій щодо утримання подружжя, які незважаючи на свій незаконодавчий статус, значно підвищують ефективність законодавства у сфері підтримки подружжя у Канаді, а також сприяють прозорості та передбачуваності у питаннях визначення права на утримання подружжя та його розміру. Рекомендації мали значний вплив на практику сімейного права в Канаді і зараз широко прийняті та використовуються як юристами, так і суддями по всій країні. У підсумку зроблено висновки щодо необхідності деталізації критеріїв утримання подружжя у національному законодавстві та правозастосовній практиці, спираючись на відповідні положення зарубіжного законодавства з урахуванням сучасних тенденцій у сфері сімейного права.

Ключові слова: утримання подружжя, критерії утримання, аліменти, розлучення, суд, судова практика, реалізація права, правозастосування, зарубіжне законодавство, порівняльно-правовий метод, цивільне судочинство, спадкування, договір, контракт, угода, неправомірна поведінка, медіація.

Moliavko O.M., Trunova H.A. The right of spouses to maintenance (alimony): comparative legal aspect.

The article uses the comparative legal method to study the peculiarities of legal regulation of spousal maintenance in the legal systems of foreign countries. The author focuses on the systemic problem of national legislation and law enforcement practice with regard to determining the amount of spousal maintenance (alimony), which is caused by the lack of clear criteria for determining the spouses' right to maintenance and its amount. It is noted that the comparative legal method of research provides a detailed understanding of the essence of the legal phenomenon and facilitates the implementation of the leading legal trends in the area under study. The author provides a description of the legal

provisions of foreign legislation on the criteria for maintenance, purposes and principles of spousal maintenance. The author details the provisions of English, German, American, South African and Canadian legislation on the grounds, conditions, criteria for spousal maintenance and current trends. The author discusses the issue of pension distribution during divorce, and provides the norms of national pension legislation on the distribution of pension assets during divorce. It is noted that the peculiarity of Canadian family law is that when deciding on spousal support, the court does not take into account the inappropriate behaviour of the spouses, i.e. the misconduct of the spouses in relation to the marriage. The author analyses in detail the unprecedented experience of Canada in developing and applying the Spousal Support Guidelines, which, despite their non-legislative status, significantly increase the effectiveness of spousal support legislation in Canada, as well as promote transparency and predictability in determining the right to spousal support and its amount. The recommendations have had a significant impact on the practice of family law in Canada and are now widely accepted and used by lawyers and judges across the country. As a result, the author concludes that it is necessary to detail the criteria for spousal support in national legislation and law enforcement practice, based on the relevant provisions of foreign legislation, taking into account current trends in family law.

Key words: spousal support, criteria for maintenance, alimony, divorce, court, court practice, implementation of law, law enforcement, foreign law, comparative legal method, civil proceedings, inheritance, agreement, contract, misconduct, mediation.

Постановка проблеми. Право подружжя на утримання (аліменти) – один з ключових аспектів реалізації майнових прав подружжя. Правозастосовна практика свідчить про досить різноманітний діапазон призначення розміру утримання (аліментів) подружжя у судових рішеннях [1, 2], що цілком зрозуміло, зважаючи на широкі дискреційні повноваження суду та відсутність чітких критеріїв в національному законодавстві щодо визначення розміру утримання. В свій час професор Я.М. Шевченко акцентувала увагу на відсутності у Сімейному кодексі України критеріїв для визначення права на утримання та його розміру, адже, на переконання науковиці, в законодавстві застосовується сумнівний і неоднозначний вираз, як «має змогу таке утримання надавати», що може означати просто, що зарплата утримувача вища за прожитковий мінімум [3, с. 150–152]. У даному контексті актуальним та доцільним є досвід зарубіжних країн у питаннях визначення права подружжя на утримання та його критеріїв, адже, порівняльно-правовий метод дослідження забезпечує детальне розуміння суті правового явища та сприяє імплементації провідних правових тенденцій щодо досліджуваної проблематики.

Мета дослідження полягає в характеристиці та аналізі правових норм щодо утримання подружжя в правових системах зарубіжних країн, що сприятиме підвищенню ефективності національного сімейного законодавства та правозастосовної практики у питаннях реалізації права подружжя на утримання.

Стан опрацювання проблематики. Питання права подружжя на утримання у національному та зарубіжному законодавстві були предметом наукових досліджень таких вчених, як Боднар Т.В. [4], Мельниченко О.В. [5], Чернега В.М. [6], Шевченко Я.М. [3] та ін. Однак порівняльно-правові дослідження проблематики утримання подружжя не втрачають своєї актуальності, особливо у контексті вивчення досвіду деталізації критеріїв щодо права та розмірів такого утримання, що й зумовлює необхідність подальших наукових розвідок за даною тематикою.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до англійського законодавства суд при визначенні розміру аліментів подружжю повинен враховувати всі обставини справи, включаючи вік, стан здоров'я, фінансові ресурси сторін, їхні фінансові потреби та рівень життя, який був до розпаду шлюбу. Положеннями сімейного законодавства (Matrimonial Causes Act 1973) встановлено, що суд повинен враховувати наступні фактори: 1) дохід, здатність заробляти, майно та інші фінансові ресурси, які кожна зі сторін шлюбу має або, ймовірно, матиме в осяжному майбутньому, включаючи у випадку здатності заробляти будь-яке збільшення такої спроможності, яке, на думку суду, було б розумно очікувати від сторони шлюбу, щоб вона вжила заходів для її набуття; 2) фінансові потреби, зобов'язання та відповідальність, які кожна зі сторін у шлюбі має або ймовірно матиме в осяжному майбутньому; 3) рівень життя сім'ї до розірвання шлюбу; 4) вік кожного з подружжя та тривалість шлюбу; 5) будь-яка фізична або психічна вада будь-якої зі сторін шлюбу; 6) внески, які кожна зі сторін зробила або, ймовірно, зробить в осяжному майбутньому для добробуту сім'ї, включно з будь-яким внеском, шляхом догляду за домом або піклування про сім'ю; 7) поведінка кожної зі сторін, якщо ця поведінка є такою, що, на думку суду, було б несправедливо її ігнорувати та ін. [7].

В Німеччині справи щодо утримання подружжя знаходяться в юрисдикції судів сімейного права, які є спеціальними департаментами місцевих судів. За загальним правилом згідно німецького цивільного законодавства кожен із подружжя відповідає за своє утримання після розірвання шлюбу.

Заразом законодавством передбачено ряд обставин, за яких надаються аліменти подружжю, а саме: аліменти по догляду за дитиною, аліменти у зв'язку з досягненням похилого віку, аліменти через хворобу, аліменти для професійної підготовки, аліменти на випадок безробіття та додаткові аліменти, якщо позивач працює за наймом, але його доходу недостатньо для покриття рівня, що відповідає умовам життя в шлюбі. Крім того, законодавством передбачено позов про аліменти з міркувань справедливості. Зокрема, колишнє подружжя може вимагати аліменти від іншого подружжя до тих пір, поки він або вона не можуть працювати з інших серйозних причин, і відмова у аліментах була б вкрай несправедливою, беручи до уваги інтереси обох подружжя. Розмір утримання визначається не з огляду на прожитковий мінімум, а з огляду на рівень життя подружжя. До того ж у німецькому сімейному праві компенсаційний принцип щодо наслідків розірвання шлюбу втілюється у коригуванні пенсійних прав. Так, пенсійні права, зароблені під час шлюбу, можуть бути розділені порівну між колишнім подружжям [8]. Німеччина була першопочатківцем у питанні розподілу пенсій під час розлучення, передбачивши розподіл пенсій ще у 1976 році. Інші ж країни наслідували цей приклад, зокрема, Нідерланди у 1995 році, Англія та Швейцарія у 2000 році. Сьогодні існує багато правових систем, які не розподіляють пенсії під час розлучення [9, с. 147]. Водночас, в Україні питання розподілу пенсійних активів впроваджено Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9.07.2003 № 1057-IV. Згідно із частиною першою статті 66 зазначеного Закону, пенсійні кошти, накопичені за час перебування у шлюбі одним з подружжя у пенсійному фонді чи на пенсійному депозитному рахунку, є спільним майном подружжя, якщо інше не передбачено шлюбним контрактом або законом. У разі розподілу пенсійних коштів у зв'язку з розірванням шлюбу кожна із сторін визначає відповідно пенсійний фонд чи банківську установу, яка має право на відкриття пенсійного депозитного рахунку, для передачі належної їй частини пенсійних коштів та письмово повідомити про це адміністратора та банківську установу, з яких передаються пенсійні кошти [10].

У США утримання подружжя врегульовано Уніфікованим законом про шлюб і розлучення 1970 р. (the Uniform Marriage and Divorce Act (UMDA)) [11, с. 94], відповідно до якого судам рекомендується враховувати наступні фактори при прийнятті рішень щодо присудження аліментів без урахування вини у розлученні: 1) фінансові ресурси сторони, яка вимагає аліментів, 2) час, необхідний для отримання достатньої освіти або професійної підготовки, щоб сторона, яка вимагає аліментів, могла знайти відповідну роботу, 3) рівень життя, встановлений під час шлюбу, 4) тривалість шлюбу, 5) вік, фізичний та емоційний стан того з подружжя, хто вимагає аліментів, і 6) спроможність того з подружжя задовольняти потреби обох з подружжя. Однак, суд може присудити утримання, в першу чергу, лише в тому випадку, якщо той з подружжя, хто вимагає утримання: 1) не має достатнього майна для забезпечення розумних потреб; 2) не може утримувати себе за рахунок відповідної роботи або є опікуном дитини, тому дана обставина дозволяє не шукати роботу. Водночас багато штатів створили своє законодавство про утримання подружжя на основі Уніфікованого закону про шлюб і розлучення з певними особливостями. Наприклад, в Індіані аліменти подружжя доступні лише за трьох обставин: 1) доки подружжя не може утримувати себе через фізичну або психічну недієздатність; 2) коли подружжя не може утримувати себе внаслідок фізичної або розумової недієздатності дитини; або 3) до трьох років «реабілітаційного утримання» на основі а) освітнього рівня кожного з подружжя, б) перерви в освіті, навчанні чи роботі подружжя через обов'язки по догляду за домом або доглядом, с) здатність заробляти кожного з подружжя та d) час і витрати, необхідні для здобуття достатньої освіти або підготовки, щоб дозволити подружжю, який вимагає аліментів, знайти відповідну роботу. Це демонструє тенденцію щодо обмежень штатів на підтримку подружжя в останні роки. Багато штатів віддають перевагу розділу майна, а не аліментам на подружжя, оскільки це дозволяє подружжю, яке розлучається, отримати повне розірвання відносин один від одного замість створення майбутніх зобов'язань [12].

У Південно-Африканській республіці, приймаючи рішення про присудження аліментів іншій стороні, суд розглядає широкий спектр факторів, а саме: існуючі та потенційні засоби сторін, відповідні можливості заробітку сторін, фінансові потреби та зобов'язання сторін, вік кожної зі сторін, тривалість шлюбу, рівень життя сторін до розлучення, будь-яке розпорядження відповідно до розділу 7 (3) Закону про розірвання шлюбу (наказ про перерозподіл), будь-який інший фактор, який може взяти до уваги суд [13, с. 110].

Найбільш цікавим та інформативним у питаннях реалізації права подружжя на утримання є досвід Канади. Аліменти подружжя регулюються Федеральним Законом про розлучення 1985 р. Оскільки Закон про розлучення є федеральним законом, правила застосовуються по всій Канаді. Заразом законодавство провінцій регулює питання утримання щодо неодружених пар [14].

Відповідно до п. 15.2 (6) Федерального Закону про розлучення утримання подружжя наслідую наступні цілі, а саме: (а) визнавати будь-які економічні переваги або недоліки подружжя, що ви-

никають внаслідок шлюбу або його розірвання; (b) розподіляти між подружжям будь-які фінансові наслідки, що виникають у зв'язку з доглядом за будь-якою дитиною від шлюбу понад будь-який обов'язок утримувати будь-яку дитину від шлюбу; (c) полегшити будь-які економічні труднощі подружжя, що виникли внаслідок розпаду шлюбу; та (d) наскільки це практично можливо, сприяти економічній самодостатності кожного з подружжя протягом розумного періоду часу. До того ж п. 15.2. (4) зазначеного Закону перераховано чинники (фактори), які суду слід брати до уваги у визначенні питання та розміру аліментів подружжя, зокрема, умови, засоби, потреби та інші обставини кожного з подружжя, а також: (a) тривалість спільного проживання подружжя; (b) функції, які виконував кожен з подружжя під час спільного проживання; та (c) будь-яке розпорядження, угоду або домовленість, що стосується підтримки одного з подружжя. Особливістю канадського сімейного законодавства є те, що при вирішенні питання щодо утримання подружжя суд не бере до уваги неналежну поведінку подружжя, тобто неправомірну поведінку подружжя щодо шлюбу (п. 15.2. (5) вказаного Закону) [15].

Проте безпрецедентними є канадські Консультаційні рекомендації щодо утримання подружжя (Spousal Support Advisory Guidelines – SSAG) [16], які були розроблені за фінансування Міністерства юстиції двома професорами сімейного права Роллі Томпсоном та Керол Роджерсон, щоб зробити допомогу подружжя більш передбачуваною та послідовною.

Консультаційні рекомендації щодо підтримки подружжя пропонують відповідні діапазони підтримки в різних ситуаціях для подружжя, яке має право на підтримку. Інструкції не містять порад щодо того, чи має подружжя право на аліменти. У кожному випадку право на підтримку залежить від того, як закон застосовується до їхньої ситуації.

Рекомендації щодо допомоги подружжю не є законом. Однак судді часто приймають рішення щодо аліментів на подружжя на основі цих інструкцій. Багато сімейних юристів також користуються цими рекомендаціями, коли допомагають клієнтам приймати рішення та укласти позасудові угоди про допомогу подружжю [17].

Незважаючи на свій незаконодавчий статус, Рекомендації мали значний вплив на практику сімейного права в Канаді і зараз широко прийняті та використовуються як юристами, так і суддями по всій країні. Крім надання можливості для більш послідовного прийняття судових рішень, керівні принципи також виявляють так звані «нетипові» випадки, рішення, які розглядатимуться як «суперечливі загальнонаціональним тенденціям», вимагаючи змін або пояснень. Рекомендації сприяють реалізації права на аліменти подружжю в тих сферах, де такі виплати були «помітно нижчими та не відповідали загальним моделям по всій країні». Як наслідок, було відзначено, що практикуючі юристи тепер більш схильні подавати позови про аліменти на подружжя для одержувачів з низькими доходами, оскільки без необхідності «складних аргументів» суди «зазвичай присуджують принаймні нижню межу діапазонів» [18, с. 75].

Наразі чинними є Консультаційні рекомендації щодо підтримки подружжя (переглянуті) 2016 року, які включають у себе актуальну судову практику, визначають новітні тенденції та сприяють ефективності правозастосування [19]. Консультативні рекомендації становлять належний вибір інструменту та містять потенціал для відновлення легітимності допомоги подружжю, яка раніше була підірвана невизначеністю та непослідовністю, пов'язаною з широкими правами судового розсуду. Загалом Консультаційні рекомендації сприяють основоположним конституційним принципам, утверджуючи верховенство права [20, с. 6].

До того ж цікавим є той факт, що в Канаді можна навіть скористатися базовим онлайн калькулятором щодо розрахунку аліментів подружжя, який розроблений на основі Консультаційних рекомендацій щодо підтримки подружжя. Цей онлайн розрахунок базується на доходах кожного з подружжя, також враховується період шлюбу та вік подружжя [21].

Звертаючись до національного законодавства та правозастосовної практики у сфері цивільного судочинства, йдеться здебільшого про деталізацію критеріїв утримання подружжя у випадку непрацездатності одного з них. Основними критеріями зазвичай виступають «потреби» одного з подружжя та «можливість надавати таке утримання» іншим з подружжя.

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, відзначимо, що вивчення та запозичення досвіду зарубіжних країн у питаннях застосування критеріїв у визначенні права на утримання подружжя та його розміру забезпечить ефективність реалізації майнових прав подружжя та сприятиме позасудовому врегулюванню спорів щодо утримання подружжя на договірних началах та шляхом застосування медіації. Наразі існуюча абстрактність у визначенні критеріїв права на утримання подружжя та відсутність мінімальних стандартів сприяє підвищеному рівню судової дискреції та непередбачуваності у реалізації цього права, а також у визначенні розміру такого утримання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 03.03.2025 у справі № 754/17742/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125522890>.
2. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 28.02.2025 у справі № 947/41166/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125537299>.
3. Шевченко Я.М., Шевченко О.А. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Правова держава: *Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. К., 2002. Вип. 13. С. 147–153.
4. Боднар Т.В. Деякі проблемні аспекти здійснення та захисту майнових прав подружжя. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27. № 1. С. 72–88.
5. Мельниченко О.В. Поділ майна подружжя за законодавством України та країн Європейського Союзу: автореф. дисерт. ... канд. юрид. наук: спец.: 12.00.03. Київ. 2015. 19 с.
6. Чернега В.М. Проблеми та потенціал механізму правового регулювання сімейних відносин: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2022. 508 с.
7. Matrimonial Causes Act 1973. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18>.
8. Kaesling Katharina. Spousal support after divorce in Germany. *Houston Journal of International Law*. Vol. 41 No. 3. June 2019. P. 54–581. URL: <https://international.vlex.com/vid/spousal-support-after-divorce-826923477>.
9. Perspectives for the Unification and Harmonisation of Family Law in Europe / ed. Katharina Boele-Woelki. Antwerp – Oxford – New York. 2003. 574 p.
10. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 09.07.2003 № 1057-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-15#Text> (дата звернення: 13.05.2025).
11. Katz, Sanford N. Family Law in America. Oxford University Press. USA, 2011. 268 p. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/57105/1/Sanford%20N.%20Katz.pdf>.
12. Ryznar Margaret. Spousal Support (Spousal Maintenance) (September 19, 2019). Marriage and Divorce in America: Issues, Trends, and Controversies, Jaimee L. Hartenstein, ed., 2023, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3456450> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3456450>.
13. Morei Neo. Should Spousal Maintenance be Left Solely to Judge's Discretion? *Mediterranean Journal of Social Sciences*. 2014. 5. P. 109–114. DOI: 10.5901/mjss.2014.v5n23p109/.
14. About spousal support. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/spousal-epoux/ss-pae.html>.
15. Divorce Act R.S.C., 1985, c. 3 (2nd Supp.). URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/d-3.4/page-4.html#h-173185>.
16. Spousal Support Advisory Guidelines. 2008. URL: <https://digitalcommons.schulichlaw.dal.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1050&context=reports>.
17. About spousal support. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/fl-df/spousal-epoux/ss-pae.html>.
18. O'Sullivan K. Spousal maintenance in Ireland: past, present and future. *Journal of Social Welfare and Family Law*. 2022. Volume 44. Issue 1. P. 63–83. <https://doi.org/10.1080/09649069.2022.2028412>.
19. Spousal Support Advisory Guidelines: The Revised User's Guide. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/fl-lf/spousal-epoux/ug_a1-gu_a1/PDF/ug_a1-gu_a1.pdf.
20. Lazare Jodi Marissa. Judicial Reliance on the Spousal Support Advisory Guidelines: Spousal Support and Soft Law Across Canadian Jurisdictions. Faculty of Law McGill University. Montreal, 2019. 299 p.
21. MSC Basic Spousal Support Calculator. URL: <https://www.mysupportcalculator.ca/calculator/results>.